

**ТОПОНІМІКА СЕЛИЩА ЧЕЧЕЛЬНИК НА ПІВДЕННО–СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ**

Мовою, архівом, літописом землі називають систему власних географічних назв нашої планети. Одне по одному зникають племена, а іноді й цілі народи, міста й села, невеликі державні утворення й навіть деякі країни, а слово, закріплене за тим чи іншим значним і важливим для людей об'єктом і передане з покоління в покоління, із уст в уста, живе, залишається нерідко єдиним свідком давнього минулого.

Ще у 1960 р. при Відділенні мови АН УРСР було створено Українську ономастичну комісію, яка займається вивченням власних назв географічних (топоніміка), особових (антропоніміка), етнічних (етноніміка), небесних (астроніміка) та інших об'єктів.

Люди завжди цікавляться минулим. Однак не все зафіксувалося в історичних пам'ятках. І, можливо, єдиним живим свідком історії є звичайнісінькі слова – назви цих об'єктів, які є неповторними, унікальними джерелами<sup>1</sup>.

Топонімічні назви утворилися поступово, протягом тривалого часу. Багато із них дійшли до нас із сивої давнини. Різні народи у різні часи жили на території України. Кожен народ залишав після себе назви, які він давав річкам, озерам, горам, урочищам, своїм поселенням, втілюючи в них певний зміст. Пов'язуючи їх з господарською діяльністю. Частина назв природних об'єктів, передаючись від одного народу до іншого, трансформувала, набувала іншої форми, а іноді й змісту. Особливо важко визначити зміст тих географічних назв, що були дані народами або племенами, які вже зникли, а разом з ними зникла і їхня мова.

Лише спираючись на історію, можемо дослідити географічні назви, в яких відображено природні особливості об'єктів, їх положення, господарську діяльність людей, назви народів, племен, імена видатних людей, народні звичаї тощо<sup>2</sup>.

Теоретичним проблемам топоніміки присвячені праці В.А. Никонова<sup>3</sup> Етнонімію Птолемеєвої Сарматії досліджував О.С. Стрижак<sup>4</sup>. Ономастиці України I тисячоліття нашої ери присвячена колективна монографія науковців Інституту української мови ім. О.О. Потебні<sup>5</sup>. Топоніміку періоду Київської Русі досліджував В.П. Нерознак<sup>6</sup>. Цій же проблематиці присвячено «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі»<sup>7</sup>. Про походження назв міст і селищ міського типу України містяться цікаві відомості у праці Ю.М. Кругляка<sup>8</sup>. Унікальним за об'ємом та повнотою зібраного матеріалу є «Словник гідронімів України»<sup>9</sup>. Це перше порівняно повне зібрання (понад 20 тис. основних і майже 24 тис. варіантних) назв річок, струмків та інших водотоків, оформлених відповідно до їх літературно – лінгвістичних та географічно – локалізаційних характеристик.

Про топоніміку Поділля маємо цінні відомості у праці Ю.Й. Сіцинського<sup>10</sup>, а також у книгах «Населені місця Поділля»<sup>11</sup>, «Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область»<sup>12</sup> тощо.

Однак серйозних спеціальних досліджень про топоніміку окремих населених пунктів Поділля на сьогодні майже немає. Останнім часом з'явилися невеликі за обсягом, але цінні за своїм змістом, статті молодих вінницьких науковців про топоніміку сіл Східного Поділля. Це публікації С. Довганя<sup>13</sup>, Н. Бевзюк<sup>14</sup>, О. Князюка<sup>15</sup>, Н. Коваль<sup>16</sup>, Т. Коноваленко<sup>17</sup>, І. Рогальської<sup>18</sup>, О. Кострубей<sup>19</sup> та Н. Даниленко<sup>20</sup>.

Темою нашого дослідження є топоніміка смт. Чечельник та його околиці. Зробимо спробу простежити, як виникла назва цього населеного пункту, яка його гідроніміка та мікротопоніміка.

Найбільш поширеним у історичній та краєзнавчій літературі є твердження про заснування Чечельника на початку XVII ст. Чечелями<sup>21</sup>. Однією з останніх краєзнавчих робіт, де це твердження особливо підтримується, є дослідження І.І. Барвінського<sup>22</sup>. Чечелі – відомий шляхетський рід. Однак, вивчаючи походження роду Чечелів, ми встановили, що вони не мають ніякого стосунку до заснування й історії Чечельника у XVI ст., принаймні у першій його половині.

Хто ж такі Чечелі? Досліджуючи польські шляхетські роди, К. Пуласький у своїй праці подає коротку історію роду Чечелів. Чечелі належали до гербу Єліта (Jelita) і походили з Литви. Писалися з Хожови (Chozowy) як Судимонтовичі, тобто вони належали до роду Судимонтів литовських, один з яких у 1434 р. від Жигмунта Кейстутовича отримав волость Хожова (Chozowa) у воєводстві Віленським. К. Пуласький допускає, що то могло бути підтвердження давньої донації. Андрій Судимонтович перенісся до Брацлавщини, де мав отримати від великого князя Вітольда в 1396 р. донацію земель, розташованих над Чечвою (Czczewou) і Кублічем (Kubliczem), а також над Дністром.

На землях тих утворилися з часом їхні осади: Кущинці (Kuszczynce), Чечельовці (Czczelowce або Czczelowka), Борсуківці (Borsukowce), Щучинці (Szczuczynce), Христинці (Chrystynce), Радківці (Radkowce), а в долинах над Дністром – Маллокиш (Mallokisz), Калаури (Kalaury), Рашків (Raszkow), Бундури (Bundury) та інші. Однак привілеї донаційні для Чечелів, підтверджені ніби за Яна Альберта, мали згоріти у Вінницькому замку, про що говорить маніфест, записаний у метриках коронних Григорієм Чечелем в 1581 р.

Однак в історичних джерелах, як твердить К. Пуласький, не вказано, з якого часу та звідкіля повстало прізвище Чечель (Czczel), яке потім перейшло в головну назву роду. Як здогад, він висловлює думку, що правдоподібно це прізвище перейшло до них від старої назви місцевості.

Лише наприкінці XVI ст. два брати Григорій та Матіаш Чечелі становлять перше історично відоме покоління Чечелів. Потомки Григорія писалися Судимонтовичі-Чечелі. Цей Григорій в 1598-1629 рр. був підстаростою вінницьким. Йому належали Кущинці і Чечелівка (в повіті Гайсинським) та інші маєтності<sup>23</sup>.

Найдавніша ж згадка про Чечельник, яку ми виявили, в історичній літературі належить до 1529 р.<sup>24</sup>, тобто набагато раніше, ніж Судимонтовичі стали Чечелями. Отже, як бачимо, Чечелі стали писатися Чечелями значно пізніше, ніж був заснований Чечельник на Савранці.

У низці польських джерел відзначається, що Чечельник має тюркську (татарську) назву і по-татарськи називався Чачанлик (Czaczanlyk)<sup>25,26</sup>. Особливо на такому походженні назви наполягає О. Яблонівський, розглядаючи різні сторони колонізації України – Брацлавщини. Серед багатьох тюркських назв, які збереглися на Брацлавщині, він згадує Чечельник та Саврань. При згадці про Чечельник пише, що первісна назва – Чачанлик (Czaczanlyk) з часом в українській мові трансформувалася в Чечельник<sup>27</sup>.

На карті «Брацлавського воєводства» Г.Л. де Боплана Чечельник зазначено як Czaczanik – Чачанік.

Підтвердженням тюркського походження назви Чечельника може бути легенда, записана автором у 1989 р. від колишнього директора Чечельницької середньої школи Г.О. Гальчинського, яку йому нібито прочитали зі старої польської книги у Вінниці. За цією легендою Чечельник заснований у XVI ст. татариним – утікачем Чаганом, який одружився на православної дівчині, перейняв православну віру й поселився на правому березі р. Савранки. Хутір назвав Чаганлук. Люди, які селилися поряд, називали хутір - Чачанлук, з часом назва трансформувалася в Чачанлик, а ще пізніше – в Чечельник. У російськомовній літературі кінця XIX ст. вказується, що Чечельник (давній Чачанлик) назву свою одержав від свого засновника «Чечели»<sup>28</sup>. Можливо, так в російській мові пишеться Чечель.

І останнє, на що варто звернути увагу при розгляді питання про походження назви та початок заселення Чечельника, це те, що у нього є «брат-двійник», який має таку ж назву. Це село Чечельник на берегах р.Мукші на Кам'янецьчині в Хмельницькій області. Цікаво, що біля обох Чечельників є села з назвою Вербка. На таке сусідство двох населених пунктів у двох регіонах Поділля дослідники звернули увагу ще в XIX ст., при цьому зазначивши, що відносно початку с. Вербка (на Хмельниччині) є смутний, неясний, незрозумілий переказ, що першими поселенцями Вербки були вихідці з Брацлавщини (може бути – з Вербки Чечельницької). На думку того ж дослідника, правомірним буде припустити, що ольгопільські села Вербка й Чечельник одержали назву від кам'янецьких сіл з такими ж назвами, тому що Вербка (Кам'янецька) в історичних джерелах згадується вже в другій половині XV ст.<sup>29</sup>

У своїй історії Чечельник мав і зовсім іншу назву – Ольгопіль. Розповідають, що Катерина II, перебуваючи в цих місцях, забажала назвати якесь містечко Ольгополем на честь онуки – великої княжни Ольги Павлівни. На Ольгопіль було перейменовано місто Чечельник, найбільше з навколишніх поселень. Воно й виконувало функцію повітового центру спочатку у Вознесенській губернії, а згодом – у Подільській. Лише у 1811 р. власник Чечельника – Гудович добився, щоб повітовий центр перенесли до с. Рогузка – Чечельницька, яку перейменували на Ольгопіль, а місту повернули його стару назву<sup>30</sup>. Підтвердженням того, що Чечельник називався Ольгополем, є «Генеральна карта Подільської губернії» 1805 р.<sup>31</sup>

Отже, дослідивши різні версії походження назви топоніма «Чечельник», ми з'ясували, що шляхетський рід Чечелів ні до заснування, ні до виникнення назви - «Чечельник» ніякого стосунку не мають. Найімовірніше, що сучасний топонім «Чечельник» у своїй першооснові має тюркську (татарську) назву «Чачанлик» (Czaczanlyk). Слушною є також і думка про населений пункт – двійник із Кам'янецьчини. Отже, остаточну крапку над вивченням цієї проблеми ставити ще рано і розпочати

дослідження необхідно продовжити.

### Гідронімія

Східне Поділля належить до території давнього слов'янського заселення, що, завдяки окраїнному положенню, відзначалось складністю і строкатістю етнічних стосунків у минулому. Водночас природні особливості Верхнього Побужжя сприяли збереженню безперервності населення. У зв'язку з цим регіон Східного Поділля є перспективним в аспекті виявлення архаїчних слов'янських і дослов'янських річкових назв<sup>32</sup>. Дещо іншою була ситуація у Середньому Побужжі, яке зазнало половецької та монголо-татарської навал, а згодом – і безперервних татарських набігів. Все це відобразилося у гідронімії краю.

Чечельник розташований у середній течії р. Савранка, яка є лівою притокою Південного Бугу. Басейн р. Савранки у географічному відношенні є південною частиною Середнього Побужжя. Свій початок річка бере біля с. Рудницьке Піщанського району Вінницької області. На своєму шляху вона приймає ряд приток. Серед них найбільшими є праві притоки Бритавка і Саражинка та ліві – Рогізка і Яланець, а також річка без назви, яка впадає в Савранку в с. Вербка.

▪ На території Чечельника, біля заготзерна, в Савранку впадає невеличка безіменна притока, яка бере свій початок біля хутора Василівка, а також кілька невеликих струмків, які витікають з ярів, розташованих на правому березі Савранки.

▪ «Словник гідронімів України» відповідно подає нам назви р. Савранки у різні історичні часи: Савранка, Саврань (1967 р. ), «до Саврань» (1489 р. ), Sauran (1570 р. ), Sawran (XVII ст.), Савранка, Саврань, Sawran, Савранка Чечельницька (у верхів'ї), Савринка, Савранька, Sura, Гнила (XIX ст.)<sup>33</sup>.

▪ В історичних джерелах, ймовірно, вперше її згадує Кромер під 1489 р. : «przy Saworzanie rzecze do Bogu wpađajacey...» (при Саврані річці до Богу впадаючій ...).

▪ Якщо уважно розглянути старовинні карти то побачимо, що на них р. Савранка - Sauran fl. - зображена без приток. Вона є єдиною правою притокою р. Бог (Південний Буг).

▪ Зображена вона вже на мапі України М. Кузанського (1401-1464 рр.) Nova Europe Tabula (Нова мапа Європи). Ця карта представлена у виданні Якоба Ангелуса 1478 р. Саме зображення досить схематичне, але поряд написана назва – Sauran R. (Саврань річка)<sup>36</sup>.

З назвою «Sauran fl.» (р. Саврань) – р. Савранка зазначена на таких старовинних картах: «Нова карта Польщі та Угорщини» Б. Ваповського і С. Мюнстера (1540 р. ), «Новий опис Польщі та Угорщини» С. Мюнстера (1559 р. ), «Перша частина Азії ...» Я. Кастальдо і Г. де Йоде (1593 р. ), «Опис Румунії ...» Дж. Гастальді і А. Ортелія (1602 р. ), «Литва» Г. Меркатора (1609 р. ), «Таврика Херсонеська» Г. Меркатора (1628, 1630, 1638 та 1641 рр.), «Росія з прилеглими територіями» Г. Меркатора (1630 р. ), «Карта Росії ...» Г. Герітца (1641 р. ). На карті «Опис Московщини ...» Д. Гастальді і С. Герберштейна (1550 р. ) р. Савранка зазначена як Sura (Сура)<sup>37</sup>.

Вперше з притоками та населеними пунктами вона зображена на карті «Брацлавського воєводства» Г.Л. де Боплана.

▪ Історія походження назви річки – «Савранка» загубилася в глибині сторіч. Але, без сумніву, вона давня, тюркська, найімовірніше, – золотоординського походження. Дослідник Поділля Я.Р. Дашкевич, посилаючись на В.В. Радлова, зазначає, що гідронім Саврань – тюркського походження і, можливо, перекладається на українську мову як «та, що волочиться». Назва відповідає спокійному тихоплинному характеру течії річки<sup>38</sup>.

▪ Найбільш точно річку Савранку з її притоками вперше подано на мапі Брацлавщини Г.-Л. де Боплана (1600-1673 рр.), який перебував на службі в польській королівській армії з 1630 по 1647 р. У 1634-1635 роках він будував в Усть-Саврані (Новий Конецполь, а нині м. Саврань Одеської області) королівську фортецю, і, отже, добре вивчив околиці, в тому числі й річку<sup>39</sup>.

▪ У зіставленні із сучасною картою виявляється парадокс, який залишається нерозв'язаним і сьогодні. На сучасній карті р. Савранка протікає майже із заходу на схід, а на карті Г.-Л. де Боплана – р. Савранка (Sawran) – це сучасна р. Бритавка, права притока р. Савранки. На Саврані Г.-Л. де Боплана розташовані населені пункти Urwizrodka (Урвиживота) (мабуть, сучасне урочище Вирвижив (Вирвиживський ліс) та Sawran (Саврань). Останній в літературі неправомірно ототожнюється з сучасним м. Саврань (колишній Новий Конецполь) Одеської області. З історичних джерел поселення Саврань (Sawran) на р. Саврані відоме з XVI ст.<sup>40</sup>. Воно розташоване набагато вище по течії від сучасного м. Саврань, яке знаходиться при впадінні р. Савранки до Південного Бугу. Колишнє поселення Саврань можемо локалізувати приблизно в районі сучасного с. Стратіївка.

▪ На мапі р. Занонні (1772 р. ) р. Саврань позначена так само, як і у Г.-Л. де Боплана. А Чечельник розташований на річці, яку зазначено як р. Вербка (Werbka R.)<sup>41</sup>

▪ У XIX ст. м. Чечельник згідно з різними джерелами розташовувався на річці з назвою Савранка-Чечельницька, яка була лівою притокою Саврані<sup>42</sup>.

▪ На початку XX ст., описуючи населені пункти Попова Гребля, Стратіївка, Луги, Вербка, Чечельник й ін., Ю.Й. Сіцінський розміщує всіх їх на р.Савранці. Щоправда, в Поповій Греблі її називали «Гнилою»<sup>43</sup>. А жителі с. Стратіївки й сьогодні називають річку, яка протікає через їх селище, Савранкою. Навіть легенду про річку Савранку в цьому селищі записано<sup>44</sup>.

▪ Але на всіх сучасних картах р. Савранка протікає біля сіл Луги, Вербка, Чечельник, Ольгопіль, приймаючи до себе ліві та праві притоки, в тому числі і свою притоку Бритавку (колишню р. Саврань)<sup>45</sup>. Такою її сприймає й автор даного дослідження.

### Мікротопоніміка

Мікротопоніміка – найбільший та із значними особливостями розділ топонімії. Вона включає в себе назви невеликих об'єктів: струмків, гаїв, полів, лугів, ярів, доріг, мостів, криниць, частин населених пунктів і аж до окремих дерев, які мають власні імена.

Ознак чіткої межі мікротопонімія не має. У своїй масі вона стихійна. Тут можемо спостерігати процес виникнення назви<sup>46</sup>.

Розглянемо детально мікротопонімі Чечельника та його околиць.

Здавна Чечельник поділявся на окремі частини – **Місто** (або **Чечельник**) та передмістя – **Липецьке** і **Тартак**. Кожна із його частин у свою чергу має дрібніший поділ.

**Місто** – одна з найдавніших ділянок Чечельника, нині центральна частина райцентру. Тут розміщені основні організації та установи. У недалекому минулому його майже повністю заселяли євреї. Друга половина Міста була заселена українцями. Межею між двома частинами Міста був яр, який нині називають «Больничним» (на одній стороні цього яру збудовано спочатку земську лікарню, а нині тут центральна районна лікарня). На східній окраїні Міста знаходиться «Садиба»(Осадьба, Усадьба) – територія колишнього кінного заводу Любомирських-Гудовичів-Орлових. У радянські часи тут розміщувалося відділення «Садиба»радгоспу Цукрокомбінату. Поряд з Садибою – «Парк»та «Палаці». Старовинний панський парк зберігся частково, а палац згорів у роки громадянської війни. Східна частина Міста, розміщена за Парком і Садибою, мав назву «За палаці». Північно-східна околиця Міста (від Церкви і Садиби) називається «Новостройки». Ця ділянка інтенсивно почала забудовуватися, починаючи з 60-х рр. XX ст. На сьогодні забудова цього району Чечельника дійшла аж до урочища «Гурино». За Гурином – Олянина. Біля єврейського цвинтаря є Бойня, а за нею у полі в бік Білого Каменя – Костопальня<sup>47</sup>.

Хто з околиць іде у Місто, то говорить: «ходив у Місто»або «ходив у Чечельник».

**Липецьке** – західна частина нинішнього смт. Чечельник. До 1957 р. - окреме село. Липецьке було приєднано до Чечельника рішенням Вінницького облвиконкому №416 від 6 липня 1957 року<sup>48</sup>. В історичних документах згадується у XIX ст., як Липецький фільварок Чечельницької економії.

Село Липецьке в 30 – 50-х рр. XX ст. мало свою сільську раду, школу, клуб, бібліотеку. Походження цієї назви нами не з'ясовано. У Липецькому є два великих кутки: Капітанка й Комісарка (сучасна вул. Кірова), які діляться на дві рівні половини в районі колишньої восьмирічної школи. Частина Комісарки від Торговиці називалася Розкопана. Біля неї попід річку до греблі – Торговиця, - базар, де торгували худобою. Гора, через яку йде дорога до аеродрому, називається Кирпова. За цією дорогою – Киналівка, але це вже с. Тартак<sup>49</sup>.

Інший куток селища – Сухий Яр (колишня назва – Заяча Слобода). За Сухим Яром попід залізницю аж до Дохнянського лісу – Ромашкове. Від Тракторної бригади, колишнього відділення ім. Шевченка радгоспу Цукрокомбінату, і до Топольок – Гряда, по верху якої проходить дорога. Топольки – захисна лісосмуга, засаджена тополями. За Топольками аж до Жабокрицького лісу – Кручогори. Частина селища, де до 2002 року розміщувався цукровий завод та робітниче селище, називається – Завод. У Заводі виділяється старий житловий квартал – Галіція. Його жителів називають галіціянами. Кажуть, що коли у першій половині 70-х рр. XIX ст. розпочали будувати цукровий завод, то перших робітників привезли з Галичини. Побудували спочатку для них житло, а вже потім будувався завод<sup>50</sup>. На пагорбі над цукровим заводом велика ділянка землі з «озерцями», частина яких заповнена водою. Це – Отстойніки – колишні відстійники цукрового заводу. З іншого боку цукрового заводу – Домки (частина вул. Радянської). Тут є кілька одноповерхових багатоквартирних будинків, побудованих 30-х рр. XX ст.

Шмидів міст проходить через колишню залізницю, що йшла до цукрозаводу. Справа від дороги за Шмидовим мостом територія колишнього Липецького фільварку. Тут були панські токи. Частина селища, пов'язана із залізницею, називається Станція. Тут розміщувалися залізничний вокзал,

будинки робітників станції та склади. Поряд – Заготзерно. Від Заготзерна по дорозі вище школи направо – Циганська вулиця, поряд на протилежному боці – Вітінарня (ветеринарна лікарня), а трохи далі – П'ята філія (тут були магазини).

**Яри:** Сафонів, Голасів, Терещуків, Країнців (нині називають Терещуків), всі на Капітанці. Глибокий яр на Вишеньці біля Покотилової стінки попід Копитову гору.

**Стінки:** Сафонова біля Сафонового яру, Слюсарова стінка (Слюсарова долина, Слюсарова кирниця) – між Бритавським шляхом і Вишенькою, попід вербські поля. Поряд Белькове поле і Белькова кирниця (Бельки – Загороднюки). Криниця знаходиться посеред поля. Була обсаджена вербами. Тепер верби позрізали.

Яцькова стінка, Нагирнякова стінка й Покотилова стінка – всі на Вишеньці. В Яцьковій стінці є криниця. Покотилова стінка засаджена грушами і яблунями. Покотилову та Нагирнякову стінки розділяє дорога, а біля неї – Глибокий Яр Вище Покотилової стінки та попід Глибокий яр – Копитова гора. Ще одна гора є біля селища – Колгоспна. Тут в 30-ті роки було багато вітряків.

Велика ділянка землі на південь від Чечельника, де ще на початку ХХ ст. ріс ліс, називається Вишенька.

Крім вищеназваних стінок, тут на верху плато розташоване поле. Землі ці належали колись Лотоцькому, управляючому Вербським фільварком Чечельницького маєтку. Він викорчував ліс і зробив поле. Тут же була і його садиба (фільварок)<sup>51</sup>. За Вишенькою, де йде дорога на Червону Греблю, є поворот. Ця територія називається Вирвижів, або Вирвижівський ліс. Мабуть, це залишки топоніма *Urwizrodka* («Урвиживота»), який позначено в середині ХVІІ ст. на карті Брацлавщини Г. Л. де Боплана.

**Криниці.** В Сафоновому яру – Сафонова, в Голасовому – Голасова. На Вишеньці біля місця, де був фільварок Лотоцьких – Голубова (нині називають Камілина) кирниця. Дальше у Вербському лісі – Гаврилкова кирниця. У Слюсаровій стінці – Слюсарова кирниця, поряд на Бельковому полі – Белькова, в Яцьковій стінці – Яцькова.

На верху плато понад Комісаркою та Капітанкою, від Аеродрому попід лісополосу (Посадку), йде Бритавський шлях. При пересіканні Бритавського шляху та дороги, яка веде від Колгоспної гори на Вишеньку, є курган, який називають Мугила. На Капітанці є дві невеликих дороги, які називають Сулова. У першій половині ХХ ст. це були польові дороги, які проходили по межі між полями, простягалися аж до Бритавського шляху і вели аж на Вишеньку. У зв'язку із відведенням у 40-х рр. частини польових земель під забудову ці Сулови частково увійшли у межу с. Липецького і нині проходять між сільськими городами, плавно переходячи у звичайні польові дороги<sup>52</sup>.

**Тартак** – у другій половині ХVІІІ – на початку ХХ ст. – частина м. Чечельник. У польській мові слово *tartak* означає пилорама. Нині це окреме село, вулиці якого тісно переплелися з вулицями райцентру. Розташоване воно, як і увесь Чечельник, на обох берегах р. Савранки. Частина Тартака, яка розміщена на лівому березі р. Савранка, за Спиртзаводом називається Мазурівка. За Мазурівкою й майже до Ольгополя – Кривецьке. У ХVІІІ – ХІХ Кривецьке – окреме село. Між Мазурівкою і Кривецьким – Скарбові ворота. За Кривецьким – Лиса гора. У Мазурівці на р. Савранці – Обухів став. Біля цього ставу гребля – Обухова (Чортова, Попова). На правому березі Савранки із заходу на схід знаходяться: Киналівка, Шмеригівка, Ковалівка (тут проживали великі родини – Каналів, Шмериг, Ковалів). Власне, Тартак займає територію від спиртового заводу й до Обухової греблі. За нею – Ланок (давні назви – Попів лан, Червоний лан) (межа Ланка до Озера) і знову Кривецьке (інші назви – Нове Кривецьке, Вигін), яке тягнеться до Вивоза, за яким уже Ольгопіль. Межею між Кривецьким і Ольгополем є яр – Костьова рипа.

Над Шмеригівкою урочище – Бажатарня. Поряд – Бабожків яр (Бабожки - Олянецькі), а за ним у сторону Чечельника – Яр Темненька. Над Тартаком є неглибокі ярки з пологими схилами – Балки. На перехресті польових доріг Тартак-Анютине-Стратіївка є Чумацька кирниця, а нижче від неї до села – Скарбова кирниця<sup>53</sup>.

Ще у другій половині ХVІІІ ст. до Чечельника належало с. Кривецьке; окремо рахувалася – Плебанія та Юридика. В околицях містечка виникли хутори: Уляниця (*Ulanica*) [можливо, це нинішнє урочище Олянина – В.К.], Майдан Чечельницький та Слюсарів хутір<sup>54, 55</sup>. Щодо останнього, то зберігся «Акт огляду кордонів хутора, який називається «Слюсаревий», який належить Григорію Марцинківському (від 10 квітня 1780 р. ). Межі ґрунтів визначалися в присутності І. Донченка (чечельницького в'їта), Тихона, П. Крамарчука (в'їта з Білого Каменя). Комісія визначила, що «поля, які належать до Слюсарового хутора, починаються від кінця заорювання, біля того хутора ведучого, просто до шляху, який йде з Рогузки до Чечельника і тією доріжкою [яка] йде до долини Рогузки, під

хутором...»<sup>56</sup>. Цікаво, що і сьогодні в околиці Чечельника є урочище – Слюсарова долина й Слюсарова кирниця, але знаходяться вони не з боку Білого Каменя і Рогузки, а з південного боку та межують з полями с. Вербки.

**Анютинне** – невеликий хутірець, який нині належить до тартацької сільської ради. Хутір заснував А. Гудовичем у першій половині XIX ст. на землях Чечельника. Сюди перевезли російських селян із Володимирської губернії. А саме поселення названо іменем дочки А. Гудовича - Анни, в честь її весілля з князем Трубецьким<sup>57</sup>.

Отже, вивчаючи топоніміку смт Чечельника та його околиць, можемо зробити висновок про те, що топонім «Чечельник» та гідронім «Савранка» є дуже давніми назвами, які свідчать про історичні події на Південно – Східному Поділлі, що відбувалися тут понад 500 років тому. Мікротопоніми ж Чечельника, у своїй більшості, не є такими сталими й довговічними, як топоніми. Вони часто змінюються і «живуть» у пам'яті кількох поколінь мешканців містечка. Водночас вони також є цінними джерелами до історії Поділля.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Стрижак О. Грані ономастичної науки // Наука і культура. Щорічник. Вип. 19. – К., 1985. – С. 301-302;
2. Янко М. Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К., 1973. – С. 3-5; 3. Никонов В. А. Введение в топонимику. – М., 1965. – 180 с.; 4. Стрижак О. С. Етніонімія Птолемеєвої Сарматії. У пошуках Русі. – К., 1991. – 224 с.; 5. Абакумов О. В., Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. та інші. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. – К., 1992. – 276 с.; 6. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. – М., 1983. – 208 с.; 7. Желєзняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – 256 с.; 8. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста. Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. – К., 1978. – 152 с.; 9. Словник гідронімів України. – К., 1979. – 782 с.; 10. Сецинский Е. И. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Кам.-Под., 1901. – Вып. 9. – 1064 с.; 11. Населені місця Поділля. – Вінниця, 1925;
12. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К., 1972. – 778 с.; 13. Довгань С. Топоніміка с. Орлівка (Теплицький район Вінницької області) // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. – Вип. 1 / за наук. ред. В.А. Косаківського. – Вінниця, 2005. – С. 107 – 108; 14. Бевзюк Н. Топоніміка с.Берізки – Чечельницькі (Чечельницького району Вінницької області) // Там само. – С. 108 – 109; 15. Князюк О. Топоніміка с.Вороновиця (Вінницький район Вінницької області) // Там само. – С. 109; 16. Коваль Н. Топоніміка м.Гнівані (Тиврівський район Вінницької області) // Там само. – С. 110 – 113; 17. Коноваленко Т. Топонімічні легенди й перекази с. Котюжани (Мурованокуриловецький район Вінницької області) // Там само. – С.113-114; 18. Рогальська І. Топоніміка с. Трибусівка (Піщанський район Вінницької області) // Там само. – С. 114-116; 19. Кострубей О. Топоніміка с. Стрільники (Шаргородський район Вінницької області) // Вісник студентського наукового товариства Інституту історії, етнології і права. Вип. 8. – Вінниця, 2007. – С. 77 -79; 20. Даниленко Н. Топоніміка с. Стрільчинці (Немирівського району Вінницької області) // Там само. – С. 122 – 123; 21. Кругляк Ю.М. Вказ. п р. – С. 139; 22. Барвінський І. Історія Чечельниччини з найдавніших часів до кінця XX століття. – Одеса, 1998. – С. 19; 23. Pulaski K. Kronika polskich rodow szlacheckich Podola, Wolynia i Ukrainy. – Brody, 1911. – Т. 1. – С. 49; 24. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno – statystycznym. – Т. XI. – Zeime Ruskie. Ukraina (Kijow - Braclaw). – Dzial III // Zrodla dziejowe. – Warszawa, 1897. – Т. XXII. – С. 55; 25. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Т. I. – С. 781-782; 26. Balinski M., Lipinski T. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana. – Warszawa, 1844. – Т. 2. – С. 1352; 27. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno – statystycznym. – Т. XI. – Zeime Ruskie. Ukraina (Kijow - Braclaw). – Dzial III // Zrodla dziejowe. – Warszawa, 1897. – Т. XXII. – С. 168, 176; 28. Вовк С. Т., Косаківський В.А., Таранець С.В. Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів. - Вінниця, 2000. – С. 40 – 41; 29. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Кам.-Под., 1893. – Вып. 7. – С. 148-149; 30. Савчук Ю.К. Міська геральдика Поділля. – Вінниця., 1995. – С. 70; 31. Легун Ю., Петренко О. Ревізійний перепис населення 1795 р. : Брацлавська губернія. – Вінниця, 2003. – С. 258; 32. Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К., 1979. – С. 3; 33. Словник гідронімів України. – К., 1979. – С. 482; 34. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии // Подольские епархиальные ведомости. - 1875. - №5. - С. 175; 35. Гульдман В.К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-Подольский, 1889. – С. 37; 36. Люта Т. Україна на стародавніх картах // Пам'ятки України: історія та культура. - 1996. - №2. - С. 53 – 61; 37. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах (кінець XV – перша половина XVII ст. ). – К., 2004. – С. 28 – 181; 38. Дашкевич Я. р. Східне Поділля на картах XVI ст. Флора, анотації та іконографія (джерелознавче значення) // Історико – географічні дослідження на Україні. – К., 1992. – С. 16; 39. Боплан Г.-Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. – К., 1990. – С 47, 164; 40. Там само. – С. 164; 41. Вовк С.Т., Косаківський В.А., Таранець С.В. Вказ п р. – С. 21; 42. Гульдман В.К. Указ. соч. – С. 37; 43. Сецинский Е.И. Указ. соч. – С. 785; 44. Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Зібрав та впорядкував П. Медведик. – Львів, 1992.- С. 69; 45. Винницкая область. Общегеографическая карта. - Винниця, 1991. - Лист М-

35 – XXVI; 46. Никонов В. А. Введение в топонимику. М., 1965. – С. 46; 47. Польові дослідження автора 2000 – 2005 років; 48. Вовк С.Т., Косаківський В.А., Таранець С.В. Вказ. п р. – С. 46; 49. Запис автора 13.02.2000 р. від Косаківського Афанасія Афанасійовича, 1929 р. н., жителя смт. Чечельник; 50. Запис автора 9.04.2000 р. від Яцишина Олександра Федоровича, 1915 р. н., жителя смт. Чечельник; 51. Запис автора 13.02.2000 р. від Ободянської Оляни Афанасіївни, 1912 р. н., жительки смт. Чечельник; 52. Польові дослідження автора 2000-2005 рр. ; 53. Запис автора 17.01.2003 р. від Чернівецького Павла Афанасійовича (1943 р. н.), Чернівецького Афанасія Петровича (1906 р. н.), Олянецького Івана (1917 р. н.), жителів с. Тартак Чечельницького району. 54. Архив Юго – Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, подольском и волинском генерал – губернаторе – К., 1890. – Ч. 5. - Т. II. – Вып. 2. – С. 476, 675. – (Далі – Архив ...); 55. Архив ... – Ч. 6. – Т. II. – С. 217; 56. Там само; 57. Вовк С.Т., Косаківський В.А., Таранець С.В. Вказ пр. – С. 62.

**В.Б. Чорний**

### НАЙДАВНІШІ ВІДОМОСТІ ПРО МИТНУ СПРАВУ НА ПОДІЛЛІ В ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Серед небагатьох регіонів України можна назвати такі, долю яких визначило географічне розташування та загальна значимість окремих суспільних відносин: етнічне поєднання прикордоння, зовнішньої торгівлі та митної справи.

Територія подільського порубіжжя тягнулася довгою смугою, охоплюючи степові й лісостепові території лівого берега р.Дністра, а також Побужжя, Придністров'я та Лівобережної України, частину Київщини, Брацлавщину, Західне Поділля. Якогось стабільного державного південного кордону з XV ст. практично не існувало. Він то просувався далеко на південь, до берегів Чорного моря, то відступав на північний захід на землі Волині й Підляшшя, складався й видозмінювався залежно від політичних умов у регіоні<sup>1</sup>. Ось чому постійна потреба захисту південно-східних кордонів Поділля значною мірою вплинула на організацію зовнішньої торгівлі й митної справи, зумовила застосування певних оригінальних методів, які мали військово-оборонний характер через певну відокремленість, пов'язану з територіальною віддаленістю від центрів держав.

Актуальним це питання є також тому, що західна та східна частини подільських земель більше трьохсот років підпорядковувалася різним політичним центрам – Великому князівству Литовському, Польському королівству, Речі Посполитій, Австро-Угорській імперії. А це значить, що організація зовнішньої торгівлі і митної справи перебували під різними традиційними історико-правовими впливами.

Незважаючи на увесь попередній розвиток поділлязнавства, який заклав основи для створення фундаментальних праць «Історія Поділля», «Енциклопедія Поділля», «Археологія Поділля», понад 50 тисяч різних публікацій<sup>2</sup>, проте митній справі та зовнішній торгівлі Подільського краю приділено занадто мало уваги. Епізодично ці питання знайшли відображення у працях М. Грушевського<sup>3</sup>, Ю. Сіцінського<sup>4</sup>, В. Антоновича<sup>5</sup>, В. Отамановського<sup>6</sup>, В. Гульдмана<sup>7</sup>, Я. Дашкевича<sup>8</sup>.

Мета дослідження полягає у всебічному виявленні, вивченні та опрацюванні історичних джерел, актових документів, що врегульовували митні відносини та організували зовнішньоторговельну діяльність Подільського краю з найдавніших часів, з метою побудови цілісної концепції функціонування митних органів на правових засадах литовського, польського, російського та власне українського митного законодавства.

З'ясувавши просторові рамки величезної території української землі, яку названу Поділлям, дослідник намагається за літописними джерелами віднайти і простежити еволюційний процес зародження й подальший розвиток зовнішньої торгівлі та митної справи цього регіону, тобто з найбільшою вірогідністю побудувати цілісну систему митно-правових відносин у часовому вимірі з урахуванням відомих і маловідомих подій, що стосуються митної справи.

Зважаючи на те, що митна справа України ще не досліджена і не вивчена як слід, запропонована робота допоможе глибше висвітлити загальну картину, яка й має складатися з детального опису таких регіонів, як Поділля, Волинь, Слобожанщина, Полісся, Наддніпрянина, Сіверщина.

Те, що Подільська земля слугувала прикордонною смугою від завойовників з півдня, нам засвідчує давній документ, датований 1146р.<sup>9</sup> Болохівська земля, а значить і Поділля, були відомі ще задовго до приходу татар, литовців та поляків<sup>10</sup>.

Поява литовських князів роду Гедиміна на Подільських землях не є випадковою. Родинні зв'язки членів сім'ї Гедиміна з київським князем Святим Володимиром дали їм можливість і право